

УДК 82.091

Османова Гульназ, студентка 3 курса направления подготовки 45.03.01 Филология (крымскотатарский язык и литература), факультета крымскотатарской и восточной филологии Таврической академии ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И.Вернадского», г. Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация

e-mail: osmanovagulnaz3@gmail.ru

Джемилева Айше Аблямитовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры крымскотатарской филологии факультета крымскотатарской и восточной филологии Таврической академии ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И.Вернадского», г. Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация

e-mail: Ayshe66-2008@mail.ru

НРАВСТВЕННАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЭМИЛЯ АМИТА «СЫГЪЫН ЧОКЪРАГЪЫ» - «ОЛЕНИЙ РОДНИК»

Аннотация: Своим творчеством Эмиль Амит внёс достойный вклад в развитие крымскотатарской литературы. Повесть «Сыгъын чокърагъы» - «Олений родник» заслуживает пристального изучения и внимания. Эмиль Амит в этом произведении искусно описывает природу Крыма. С помощью описания он смог передать и красоту родного края, и внутренние переживания и эмоции героев. Так же писатель использовал литературное сравнение с помощью которого, максимально раскрыл характер и переживания героев. Данным произведением автор хочет донести до нас очень важные моменты в жизни, человеческие факторы, которые мы должны понимать, ведь смысл произведения актуален как никогда. В произведении «Сыгъын чокърагъы» поднимаются нравственными темы. С помощью главных героев и ситуаций, которые они проживали, раскрываются главные нравственные темы – это честь и достоинство, совесть человека, добро и зло, любовь и ненависть.

Ключевые слова: Эмиль Амит, крымскотатарская литература, русская

эдебияты, нравственность.

Osmanova Gulnaz, 3rd year student of the direction of preparation 45.03.01 Philology (Crimean Tatar language and literature), Faculty of Crimean Tatar and Oriental Philology of the Tauride Academy of the Federal State Autonomous Educational Institution Higher Educational Institution Crimean Federal University named after V. Vernadsky, Simferopol, Republic of Crimea, Russian Federation

e-mail: osmanovagulnaz3@gmail.ru

Dzhemileva Aishe Ablyamitovna, candidate of philological sciences, senior lecturer in the Faculty of Crimeantatar Philology of the Crimeantatar and Oriental Philology of Tavrida Academy of Crimean Federal University of V.I. Vernadsky, Simferopol, Republic of Crimea, Russian Federation.

e-mail: Ayshe66-2008@mail.ru

MORAL ISSUES IN THE WORK OF EMIL AMIT "SYGYN CHOKYRAGY" - "DEER SPRING"

Abstract: Emil Amit made a worthy contribution to the development of Crimean Tatar literature with his work. The story “Sygyn Chokyragy” - “The Deer Spring” deserves close study and attention. Emil Amit skillfully describes the nature of Crimea in this work. Using the description, he was able to convey both the beauty of his native land, and the inner experiences and emotions of the heroes. Also, the writer used a literary comparison with the help of which, he revealed the character and feelings of the heroes as much as possible. With this work, the author wants to convey to us very important moments in life, human factors that we must understand, because the meaning of the work is more relevant than ever. The writer expressed his attitude to deportation, which had torn off all the people from its roots, from their native land, in the brilliant stories written in the late 60s of the last century “Loneliness”, “Black trains”, “Permission”.

Keywords: Emil Amit, Crimean Tatar literature, Russian edebiyat, morality.

ЭМИЛЬ АМИТНИНЪ «СЫГЪЫН ЧОКЪРАГЪЫ» ЭСЕРИНДЕ

Аннотация: Эмиль Амит – кырымтатар халкынынъ улу огълу. О, кырымтатар эдебиятка буюк иссе къошкъан муэллифтир. Ишимизде «Сыгъын чокърагъы» эсерини сечип талиль эттик. Эсерде Кырымнынъ табияты буюк усталыкънен тасвирленген. Бу тасвир вастасынен муэллиф Кырымнынъ, догъгъан ерининъ, гузеллигини ве къараманларнынъ ички дуйгъуларыны ача. Эсерде язджы бедий охшатув усулыны къуллана. Бу охшатув вастасынен эсер даа терен маналы ве меракълы ола. «Сыгъын чокърагъы» эсеринде чокъ тимсаллер бар. Бу тимсаллер бизге бир аз тюшюнмеге имкъан бере ве тюшюнип къараманларнынъ фикирлерини анълап оламыз. Бу эсерде буюк бир акълякъий мевзу ачылгъан – намус, севги, яхшылыкъ ве яманлыкъ.

Анахтар сёзлери – Эмиль Амит, кырымтатар эдебият, рус эдебияты, акълякъ.

Меселенинъ къоюлмасы. Кырымтатар ве башкъа эдебиятларында да, эсерлерни язгъанда, девир ве муэллифнинъ омюринде олгъан вакъиалар муим рольни ойнайлар. Бизим ишимизде берильген муэллифлер дженктен сонъ эсерлерини язгъан эдилер. Бу девир оларнынъ эсерлерине белли бир дереджеде тесир этти. Дженк эписи адамларнынъ къальбилерде онъалмаз яраларны ве дертлерни къалдырды, онынъ ичюн, чокъусы алларда, шу девирдеки муэллифлернинъ эсерлери дженкте ве дженктен сонъ омюринен сыкъ багълыдыр.

Ишимизнинъ актуаллиги. Ахлякъий мевзуда эсерлер эр вакъыт актуаль эсерлер сырасына кирелер. Эр бир муэллиф эсерлерде къоюлгъан меселени озъджесине косътере. Язджыларда эр вакъыт сербест шекильде озъ эсерлерини язмагъа имкъаны олмады, онынъ ичюн олар чешит-тюрлю эдебий усулларнен къулланып оларны язгъан эдилер. Бу себептен эсерлерни талиль этмеге меракълы ола. Амма, языкъ ки, земаневий несилимизде кырымтатар эдебиятына авеслик ёкътыр. Бу себептен биз яваштан миллетимизге аит дюньябакъышыны, яни акълякъий тербиени джоямыз. Кечкен вакъытларнынъ эдебиятнен тербиеленгени земаневий омюримизде ёкъ. Бизим эсерлеримизде

догъру ве янълыш арекетлер, бу арекетлернинъ нетиджелери косътериле. Айткъанымызгъа коре, бойле ильмий ишлер, яни эсерлерде котерильген акълякъий меселернинъ талили эр вакъыт актуальдир.

Ишимизнинъ макъсады. «Сыгъын чокърагъы» эсеринде котерильген акълякъий меселелерни догъру шекильде талиль этмек, оларны къыясламакъ ве нетиджени чыкъармакъ.

Ишимизнинъ вазифелери. «Сыгъын чокърагъы» эсерини окъуп, т талиль этмек; котерильген акълякъий меселелерни айырмакъ; япкъан ишимизнинъ нетиджелерни чыкъармакъ.

Ишимизнинъ объекти. «Сыгъын чокърагъы» эсери.

Ишимизнинъ предмети: Эсерде котерильген акълякъий меселерге баш къараманнынъ ве оларнынъ арекетлернинъ талили ве мунасебетини косътерме.

Ишимизнинъ усуллары: тасвирий, тарихий, психологик, тенъештирюв.

Эмиль Амит агъыр вакъытта догъгъан эди. Аяты бир чокъ къыйын вазиятлернен толугъаны ичюн, онынъ эксерий эсерлери бир сыра акълякъий меселелерге багъышлангъан. Мисаль оларакъ, «Учурымлы ёл» (1971), икяелер ве повестьлер джыйынтыгъы «Севгиден кучлю» (1973), повестьлер джыйынтыгъы «Буюк арзунен» (1978), повесть «Сыгъын чокърагъы» (1982), роман «Ишанч» (1986) ве иляхре. Биз «Сыгъын чокърагъы» повестини сечип алгъанда, онда котерильген акълякъий меселелерни талиль этмеге ниетлендик [Фазыл 2005:143]. Повесть меракълы ве терен маналы. Эмиль Амит буюк усталыкънен яшагъан вакъытында олгъан къыйынлыкъларыны ачыкъ косътере. Повесть бутюнлей хатырлавлар эсасында тешкиль олуна, онынъ ичюн энъ эвеля бу повестьни анъламакъ къыйын, чокъ сюжет денъишмелери бар, амма сонъунадже окъугъанда эр шей анълайышлы ола. Бу повесть озь мундериждесинен ве къулланылгъан тасвирий васталарнен четэль эдебиятана бакъкъанда артта къалмай [Усеинова 1998:15].

Мисаль ичюн, бу эсерде табиятнынъ тасвири иле муэллифнинъ Къырымгъа ве онынъ табиятына севгисини анъламакъ мумкюнмиз: «Тереклер чечек ачкъанда, бакъчагъа кирип отурмакъны, я да доланмакъны ким севмез? Тереклернинъ пытакълары, дерсинъ, чечектен агъырлашкъан, этрафтаки бал къокъусындан башынъ айлана. Отлар тазе, тизлеринъе къадар оськенлер...».

«Бойле вакъытларда коктеки булутлар – алтын сарайларгъа дёне, чечеклер устюнде учкъан кобелеклер исе пери къызларына дёнелер, узакъта тоз къопарып чапкъан тайчыкъ исе, эфсаневий дюльдюль олып джанлана...». Бойле тасвириен биз къараманларнынъ ички дуйгъуларыны анълаймыз.

Повестъни яраштыргъан аталар сёзлери ве айтымлар чокъча ишлетильгенлер. Булардан бир къач: ишинъ къартоп; бир дели къуюгъа таш аткъан да, юз акъыллы чыкъарып оламагъан; эр шейнинъ сонъу къайырдыр; башкъасына къую къазма, озюнь тюшерсинъ; чипчени кузьде саялар ве иляхре. «Сыгъын чокърагъы» повестинде даа бедий ошатув, яни бойле меракълы тасвирий васта ишлетильген. Баш къараман озюни къушнен къыяслай ве олар къафеске олгъанында пек аджына, чюнки озю де къафесте дайын ерде олгъандыр. Эмиль Амит буюк усталыкънен озь севгисини косътере ве бир чокъ чокъ эпитетлерни ве ошатувларны къуллана. «Олар, озьлери хаберлери олмадан, эп бири-бирлерине якъынлаша эдилер, сонъ Бекир кокюсине эки къаттылыкъ тийгенини ис этти, якъын кельген козьлерининъ ичинде Бекир гуллеген багъчаны, тюбсиз кокни ве чечеклер устюнде учып юрген кобелеклерини коръди».

Бу повестте эсас мевзу – бу акълякъий мевзудыр. Эсерде бир чокъ акълякъий меселелер котерильген. Булардан – Бекир лагерьде олгъанда инсаниетсизликнен ве залымлыкънен расткелюви; Бекирнинъ апайы мектюпни окъугъанда онынъ акъайы ялан айткъан деп тюшюнгени ве иляхре. Эписи бу вакъиалар акълякъий мевзунен багълыдыр. Амма акълякъий мевзусынынъ кульминациясы бундадыр – Люба ве Бекир, бири-бирини севген яшлар, полицайларден къача эдилер. Бекир, Любаны къуртармакъ себебинден, бам-башкъа ерге чапкъан, Люба исе башкъа тарафкъа. Люба пек болдургъан ве баягъы вакъыт чапып токътагъан эди. Терекнинъ янында отургъан, амма апансыздан эки полицай онынъ артындан етишкенлер. Олар оны, чокъ тюшюнмейип, намусына токъундылар. «...Любанынъ якъасындан тартты. Дёгмелер этрафкъа септирилипкеттилер. Люба шашкъанындан, олырынъ бетине тюкюрди, лякин экинджи кере ашагъан шамарындан кене де эсини джоя язды. О бутюн кучюнен:- Борька-а-а! – деп багъырды. Шу давуштан къоркъып, тереклердеки къушлар чивильдешип авагъа кетерильдилер, олар янгъын

вакътында тёпеге учкъан къара къурум парчаларыны анъдырдылар. Бу сес этрафтаки орман, байырларгъа урулып тынды.. Чивильдешкен къушлар къара булут киби кокни, кунешни къапаттылар, ерге гедже къаранлыгъы чёкти..»

Бу сатырларда да муэллиф табиат вастасынен къызнынъ ички дуйгъуларыны тасвир этти. Энди бу къызнынъ къуванчлы аяты биткен. Бу вакъиадан сонъ о ич бир шейни истемеген, озюни де къабул этмеген олгъан. « - Олып кечкен вакъиа акъкъында кимсеге бир шей айтмадым, утандым, - деди Люба. – О вакъыт мен, эндиден сонъ яшап оламам, деп ойландым, агъладым, яныкъландым. Аш-сувдан вазгечтим. Чекише, чекише къарарып, къурып къолдым, чёп киби аздым. Анам токътамай: - «Санъа не олды, къызым, не еринъ агъыра? Хасталандынъмы?» - деп аджджыма-аджджы къоша, юрегимни яралай эди. Онынъ огюнде агъламайым, деп дудакъларымны тишлеп отурдым. Мушкюль алымны ич кимсеге айтып, бошанып оламадым. Сачларымны юлкып багъыраджагъым келе эди. Геджелери ястыгъым козьяшларымнен сылана эди». Бу вакъиалардан сонъ Люба агъыраякълы къадын ола ве бала догъгъанда оны ольдюрмеге истеген. Амма буны япмакъ бир къач дакъкъа къалгъанда о озъ бабасыны, яни Михайлоны хатырлай. Козю огюнде бабасы кичик мышычыкъларыны ольдюре. Бу хатыра Любаны бу дюньягъа кетире. «Шу вакъытта акъылыма бабам, бизим копечигимиз Арапканынъ кучелеклерини озенге богъмагъа алып кетмек ичюн торбасына толдургъаны тюшти. Олар учъ дане кичкене, даа козълери де ачылмагъан кучелеклер эдилер. Артындан мен чапам: «Бабачыгъым, ольдюрме, оларны мен озюм бакъарым, ашатырым, богъма!..» десем де, манъа айланып биле бакъмады, барып озеннинъ ортасына, сув къайнагъан ерге котерип аткъан эди. О вакъытта меним козълериме къаранлыкъ чёкип, йыкылып къалгъан эдим... «Мен не япам, не я-п-а-м?» деген фикир мийиме окъ киби урды. Башта бир къоркътым, сонъ гонълумни насылдыр бир йымшакълыкъ, аджынув къаплады, дерсинъ ичимде бир буз парчасы ириген киби олды, шу чыккъымсыз сабийге коксюмде бир севги уянды, баламны багърыма бастым сувдан чапып, узакълашып кеттим».

Нетидже. Айткъанымызгъа коре, бу эсерде даа чокъ акълякый мевзулар котерильген. Эписи бу мевзулар бу эсернинъ актуаллигини ве кереклигини исбатлай. Шимдики вакъытта адамларда сыкъ-сыкъ бойле инсаниетсизлик ве

акълякъсызлыкнен багълы чизгилер корюне. Бу повестини окъугъанда эписи о вакъытында олгъан къыйынлыкъларыны ачыкъ-айдын тасавур этесинъ. Лагерлер, сувсызлыкъ, инсаниетсизлик, тербиесизлик, залымлыкъ, адалетсизлик ве даа чокъ къыйынлыкълардыр. Бизде эр вакъыт эр шей яхшы олып кечмей, адамлар чешит тюрлю ола билир. Бунъа бакъмайып, озъ ишимизни япмакъ керекмиз. Кечкен вакъиаларгъа ве адамларгъа къыймет кесмек керексиз бир шейдир. Бугуньки ве тюневинки кунъ акъкъында тюшюнмек керекмиз. Бекир озъ ишини бильген ве япкъан киби олмакъ керекмиз.

Список источников:

1. Алядин Ш. Эдип \\\ Йылдыз. – 1988. - №4. – С.125-126
2. Селим Ш. Онъа Ватанда яшап иджат этмек къысмет олмады \\\ Йылдыз. – 2003. – № 1. – С.155-158
3. Усеинова Г. Эмиль Амит: «Сердцем я в Крыму»: [о жизни и творчестве писателя] \\\ Голос Крыма. – 1998. – 6 марта. – С.2
4. Эмиль Амит (1938-2002): [краткий обзор жизни и творчества] \\\ Крымскотатарская литература. Учебное пособие по интегрированному курсу «Литература» \ авт. – сост. Р. Фазыл. – Симферополь, 2005. – С. 143-144.
5. Эмиль Амит: «Сыгъын чокърагъы» \\\ Повесть ве икяелер. – 1982. – С.5-182.
6. <https://avdet.org/ru/2017/02/24/10-faktov-iz-biografii-emilya-amita/>